ئىسلامدىكى فىقھى مەزھەپلەر

ئومۇمى مۇقەددىمە:

فىقھى مەزھەپلىرى - ئىسلام شەرىئىتىنىڭ شاخچە مەسىلىلىرىدە ئىجتىھاد ئېلىپ بارغان ئېقىملاردىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھېچ قايسى بىرى شەرىئەتنىڭ ئاساسى توغرىسىدا ئەڭ ئاددى بىر نۇقتىدىمۇ ئىختىلاپ قىلىشمايدۇ. ماھىيەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا مەزھەپچىلىك يوق، بىراق ئەمەلىي قېيىنچىلىقلارنى قولاي ۋە ئاسان يوللار ئارقىلىق ھەل قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشىش ئۈچۈن فىقھى مەدرەسە فىقھشۇناسلىرىنىڭ ئىجتىھادلىرىغا ئەگىشىش ئېھتىياجى تۇغۇلغان. بۇ مەزھەپلەر مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆز دىنىنىڭ ئەھكاملىرىنى بىلىشى ۋە بۇ ئەھكاملارنى رېئاللىققا تەتبىقلاشتىكى جىددى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن فىقھى مەدرەسەلەر شەكلىدە مەيدانغا كەلگەن. فىقھىغا بولغان بۇ خىل ئېھتىياج، ھەر بىر ئىنساننىڭ ھوقۇق ۋە مەسئۇلىيەتلىرىنى تونۇشى، يېڭىلىنىۋاتقان پايدىلىق نۇقتىلارنى ئېنىقلىۋېلىشى ۋە جىددى ياكى يىلتىز تارتىپ كەتكەن پاساتلارنى تازىلاش ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي ئالاقىلىرىنى تەرتىپكە سېلىش ئۈچۈن ھەر ۋاقىت مەۋجۇت. بۇلار توسۇپ قالغىلى بولمايدىغان رېئاللىقلار سەۋەپ بولغان ئىجتىھادى مەزھەپلەر بولۇپ، ئۇلارنى مۇئەييەن دائىرىدىكى نەسلەر ئارقىلىق تورلاشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. بۇلار يېڭىدىن پەيدا بولغان ھەر قانداق بىر ئىشقا شەرئىي يېشىم مەيدانغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىققان.

تۇنجى فىقھى مەدرەسە ساھابىلەر (ئاللاھ ئۇلاردىن رازى بولسۇن) دەۋرىدە مەدىنە مۇنەۋۋەرەدە مەيدانغا كەلگەن ئىدى. چىقارغان ئەھكاملىرى كېيىنكىلەرگىچە يېتىپ كەلگەنلەرنىڭ مەشھۇرلىرى ئۆمەر، ئەلى، ئىبنى مەسئۇد، ئائىشە، زەيد ئىبنى سابىت، ئىبنى ئۆمەر ۋە ئىبنى ئابباس قاتارلىق يەتتە كىشىدىن ئىبارەت.

ئۇنىڭدىن كېيىن تۆرلۈك شەھەرلەردە، ئەشۇ يەتتە كىشى (ئاللاھ ئۇلاردىن رازى بولسۇن)نىڭ فىقھى چۈشەنچىسى ئاساسىدا ئۆزلىرىنىڭ بايرىقىنى تىكلىگەن فىقھى مەدرەسەلەر مەيدانغا كەلدى. مەدىنەلىكلەر ئۈچۈن ئىبنى ئۆمەر ، زەيد ۋە ئۇلارنىڭ سەپداشلىرىنىڭ، كۆپ ساندىكى مەككىلىكلەر ئۈچۈن ئىبنى ئابباسنىڭ، ئىراقلىقلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۈچۈن ئۆمەر ئىبنى خەتتاب تەرىپىدىن ئىراققا ئوقۇتقۇچىلىققا ئەۋەتىلگەن ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇدنىڭ بايرىقى تىكلەندى. ئەلقەمە ئىبنى مەسئۇد، ئەبۇ ھەنىفەنىڭ شەيخى ھەماد ئىبنى ئەبۇ سۇلەيماننىڭ ئۇستازى ئىبراھىم ئەننەخەئىيلار ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇدنىڭ شاگىرتلىرىدىن ئىدى.

شۇنداق قىلىپ، گويا مەدىنىدە تۇرۇپ قالغان ساھابىلەرنىڭ ئەلمى مالىكقا ئۇلاشقاندەك،ئىبنى مەسئۇدنىڭ ئەلمى ئەبۇ ھەنىفەگە ئۇلاشقان. ئەمما شافىئىي دەسلەپتە مالىكتا ئوقۇغان ۋە ئۇنىڭ «المُوطأ» ناملىق كىتابىنى تىڭشىغان، كېيىن ئەبۇ ھەنىفەنىڭ شاگىرتى مۇھەممەد ئىبنى ئەلھەسەننىڭ يېنىدا بىر مەزگىل تۇرغان ۋە ئەبۇ ھەنىفەنىڭ كىتابلىرىنى ئۆگەنگەن. ئىمام ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل ھەدىس،

www.munber.org

فقهىي ئىلىملىرىنى شافىئىيدا ئوقۇغاندىن كېيىن، يەمەن، كۇفە، بەسرە، ئەرەب يېرىم ئارىلى، مەككە، مەدىنە ۋە شام قاتارلىق جايلارنى كەزگەن ۋە بۇ يەرلەردىكى مەشھۇر ئىماملارنىڭ ئېيتقانلىرىنى رىۋايەت قىلغان.

ھىجرىيە بىرىنچى ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تاكى تۆتىنچى ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە ئىجتىھادنىڭ ئالتۇن دەۋرى ھېسابلىناتتى. بۇ مەزگىلدە ئىسلام دۇنياسى ئۇيۇقىدا ئون ئۈچ دانە مۇجتەھىد پارلىدى، مەزھەپلىرى خاتىرلىنىپ، كۆز قاراشلىرى تەقلىد قىلىندى. ئۇلار: مەككىدە سۇفيان ئىبنى ئۇيەينە، مەدىنىدە مالىك ئىبنى ئەنەس، بەسرەدە ھەسەن ئەلبەسرىي، كۇفەدە ئەبۇ ھەنىيفە ۋە سۇفيان ئەسسەۋرىي، شامدا ئەۋزائىي، مىسىردا شافىئىي ۋە ئەللەيس ئىبنى سەئد، باغدادتا داۋۇد ئەززاھىرىي، ئىبنى جەرىر ئەتتابەرىي، ئەبۇ سەۋۇر ۋە ئەھمەد ۋە نىساپۇردا ئىسھاق ئىبنى راھەۋەيھ... لەردىن ئىبارەت ئىدى. بىراق بۇ مەزھەپلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئەگەشكۈچىلىرىنىڭ تۈگەپ كېتىشى سەۋەبىدىن پەقەت كىتابلاردىلا قېلىپ قالدى. بۇلاردىن باشقا ھەممىسىنى جوغلىغاندا ئالىملارنىڭ فىقھىي مەزھەپلىرى يىگىرمىگە يېتەتتى، بىراق ئۇ فىقھىي ئالىملىرىنىڭ شاگىرتلىرى ئىماملىرىنىڭ فىقھىلىرىنى توپلىمىدى، ئۇنىڭغا ئەمەل قىلمىدى. ئۇلارمۇ مەرتىۋە جەھەتتە مەشھۇر تۆت مەزھەپنىڭ فىقھىي ئالىملىرىدىن قېلىشمايتتى. ئىمام شافىئىي ئەللەيس ئىبنى سەئدنىڭ مەرتىۋىسىنىڭ يۇقىرىلىقىنى ئىزاھلاپ مۇنداق دەيدۇ: " ئەللەيس فىقھىدا مالىكتىن ياخشى ئىدى، بىراق ھىمايىچىلىرى ئۇنىڭغا ئەمەل قىلمىدى"

بۈگۈنكى كۈنگىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان تۆت مەشھۇر مەزھەپ ئەھلى سۈننەتكە، جەئفەرىي مەزھىبى شىئەلەرگە ئائىتتۇر.

بۇ مەزھەپلەر بىر ـ بىرى بىلەن نېمە ئۈچۈن ئىختىلاپلىشىدۇ؟ دەيدىغان بىر سوئال تۇغۇلۇشى مۇمكىن. فىقھشۇناسلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تالاش ـ تارتىشنىڭ سەۋەبىنى ئالىملار بايان قىلىپ ئۆتكەن. بۇ ساھەدىكى ئەڭ مەشھۇر كىتابلارنىڭ بىرى شەيخۇل ئىسلام ئىبنى تەيمىييە (ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن!) نىڭ « مەشھۇر ئۆلىمالارنى ئەيىپلىمەسلىك توغرىسىدا »[1] ناملىق كىتابى بولۇپ، ئۇ مۇنداق دەيدۇ: « مۇسۇلمانلارنىڭ ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ رەسۇلىغا دوستلۇق ئەھدىسى بەرگەندىن كېيىن، قۇرئان كەرىمدە تىلغا ئېلىنغىنىدەك مۆمىنلەرگە، بولۇپمۇ پەيغەمبەرلەرنىڭ ۋارىسلىرى ھېسابلىنىدىغان ئۆلىمالارغا ئەھدە بېرىشى ۋاجىب... شۇنى بىلىشۇنلەركى، ئۈممەتنىڭ نەزىرىدە ئومۇمىي جەھەتتىن قوبۇل قىلارلىق دەرىجىدىكى بىر ئىمامنىڭ مەيلى كىچىك، مەيلى چوڭ بىر ئىشتا ئاللاھنىڭ رەسۇلىغا مۇخالىپ بىر نەرسىگە تايىنىدىغىنى يوق، ئۇلارنىڭ ھەممىسى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئەگىشىشنىڭ ۋاجىبلىقىدا ئويۇل تاشتەك بىرلىككە كەلگەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن باشقا ھەر بىر كىشىنىڭ توغرا ـ خاتا سۆزلىرى بولىدۇ. بىراق ئۇلارنىڭ بىرىنىڭ سۆزىگە قارشى بىر سەھىھ پاكىت مەۋجۇت بولسا، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى قوبۇل قىلماسلىق لازىم."

[1] بۇ كىتاپ ئا. قارلۇقىي تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ، تارقىتىلغان. ـ ت.

www.munber.org

بۇلاردىن كېيىن، فىقھىي ئىماملىرىنىڭ ئىخلاسمەن مۇجتەھىدلەر ئىكەنلىكى، بىدئەتچىلەر ئەمەسلىكىنى، مۇجتەھىدنىڭ توغرا قىلغان بولسا ئىككى ئەجىرگە، خاتا قىلغان بولسا بىر ئەجىرگە ئېرىشىدىغانلىقىنى بايان قىلىپ ئۆتىدۇ.

دېمەك، شاخچە مەسىلىلەردە ئىختىلاپنىڭ مەيدانغا كېلىشىنىڭ ساقلانغىلى بولمايدىغان تەبىئىي ئىش ئىكەنلىكى، ساھابىلەرنىڭمۇ ئۆز ـ ئارا ئىختىلاپ قىلىشقانلىقىنى بىلدۇق. چۈنكى بەزى ئىشلار بار ئۇ ھەقتە كۆرسەتمىلىكى ۋە توغرىلىقى كەسكىن بولغان، چۈشەنچىدە ئىختىلاپ قىلىش ئىمكانى يوق... ئەمما بەزى دەلىللەر باركى، چۈشەنچىدە ئىختىلاپ يۈز بېرىش ئېھتىماللىقى يوقىرى...

مۇسۇلمانلار تۆت ئىمامنىڭ بىرىگىمۇ ئۇنىڭ ئۆزىنى دەپ ئەگەشمەيدۇ، ئەگەر ئۇلارنىڭ بىرى ئاللاھنىڭ كىتابى ياكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىدە بولمىغان بىر ئىشنى ئوتتۇرىغا قويسا قوبۇل قىلىنمايدۇ؛ چۈنكى ئۇلار خاتالاشمايدىغان ئىنسانلار ئەمەس. دەلىل پەقەت ئاللاھنىڭ ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆزىدىن ئىبارەتتۇر.

ئۆلىمالار تەقلىدچىلىكتە ئەڭ ۋايىغا يەتكەن ئەسىرلەردىمۇ سەھىھ ھەدىسكە ئەمەل قىلىشنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ھەنەفىي مەزھىپىدىكى پەتىۋانىڭ ئاساسى تۈۋرۈكى ھېسابلىنىدىغان «چاشيه ابن بابدين» (ئىبنى ئابىدىننىڭ ھاشىيەسى» ناملىق كىتابىنىڭ بېشىدىلا، "ھەنەفىي مەزھىپىدىكى بىر كىشىگە مەزھىپىگە توغرا كەلمەيدىغان بىر سەھىھ ھەدىس يولۇقسا، ھەدىسكە ئەمەل قىلسۇن؛ چۈنكى ئۇ ئاساستۇر" دەيدىغان بىر ئاگاھلاندۇرۇش بار.

بىز بۇگۈن مۇبالىغە بىلەن پەرۋاسىزلىق ئارىسىدا قېلىۋاتىمىز: بىر تەرەپتە، ھەر بىر مۇسۇلمان تۆت مەزھەپتىن بىرىنى تۇتۇپ مېڭىشى، ئۇنىڭ سىرتىغا چىقماسلىقى ۋاجىب، دەيدىغانلار بار. بۇ پاكىت تەلەپ قىلمايدىغان ئىجابىي سۆز. يەنە بىر تەرەپتە، ئالىمدىنمۇ ـ ناداندىنمۇ، ئوقۇغان ـ ئوقۇمىغان ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ قۇرئان ۋە سۈننەتتىن بىۋاستە ھۆكۈم قوبۇل قىلىشنى تەلەپ قىلغىلى ئازلا قالدۇ. گەرچە بۇ خىل ئۇسۇل توغرا بولسىمۇ، ھەر بىر ئىنسان ئۇنداق قىلىشقا قادىر ئەمەس؛ چۈنكى، ئىجتىھادنىڭ ئاۋام خەلق بىلىپ بولالمايدىغان نۇرغۇن شەرتلىرى بار.

تۆت مەزھەپ ئىچىدىن مۇئەييەن بىر مەزھەپكە ئەگىشىش، ئۇ مەزھەپنىڭ قاراشلىرىغا زىت يۈنۈلۈشتىكى ساغلام نەسلەر بار يەردىمۇ مەزھەپنىڭ تېشىغا چىقماسلىق سېپى ئۆزىدىن مۇتەئەسسىپلىكتۇر. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، مەزھەپ مۇتەئەسسىپلىكى بىر قىسىم ئىسلامىي دەۋرلەردە بۆلۈنۈش، چېچىلاڭغۇلۇق ۋە مەزھەپلەرگە ئەگەشكەنلەر ئارىسىدىكى نىزالارغا ئېلىپ باردى. ئاللاھقا شۈكۈر، يېقىنقى ئەسىرلەردە قىزىتمىسى بىر ئاز چۈشكەندەك بولسىمۇ، يەنىلا بىر قىسىم سەلبىي ئەھۋاللار ـ بولۇپمۇ ئەرەب بولمىغان ئەللەردە – روشەن مەۋجۇت بولۇپ، مۇسۇلمانلار ئارىسىدىكى تالاش ـ تارتىشنىڭ دائىرىسىنى كېڭەيتىش پائالىيىتىنى داۋاملاشتۇرىۋاتىدۇ. شەكسىزكى، بۇنى سەۋەبى ئىسلام دىنىنىڭ روھىنى، شەرىئەتنىڭ مەقسەت ـ مۇددىئالىرىنى، ساغلام، توغرا بولغان سۈننەتنى، ئوقۇش ۋە چۈشەنچە جەھەتتە ئومۇمىي مۇسۇلمانلار ۋە ئالىملارنى كۆپەيتىدىغان ئەرەب تىلىنى

www.munber.org

بىلمەسلىكتىن ئىبارەتتۇر. يەنە مەزھەپ مۇتەئەسسىپلىكى بۈگۈنكى دەۋر مۇسۇلمانلىرىنىڭ كۆپ سانلىقىغا سۇلتان بولىۋالغان مەدەنىيەت قالاقلىقىنىڭ بىر خىل ئىپادىسى.

بارلىق مۇسۇلمانلار ئورتاقلىشىدىغان ئارزۇيىمىز:تۈنجى بولۇپ مۇسۇلمانلارنىڭ سۆزىنىڭ بىدئەت ۋە ئازغۇنلۇقتىن يىراق ھالدىكى ساغلام ئەقىدە ئاساسىدا بىرلىككە كىلىشى، مۇسۇلمانلارنىڭ تۈتقان يولىنىڭ سەھىھ سۈننەتنى يېتەكچى قىلغان ھالدا بىر ئارىغا كىلىشى، فىقھىي مەزھەپلەرنىڭ بۆلۈنۈشىنىڭ سەۋەبى بولۇپ قالماسلىقى... ئۆزلىرىنىڭ تۈزۈملىرى، دەستۇرلىرى ۋە قانۇنلىرىنى ئاللاھنىڭ كىتابى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇشتا. ئۇزۇن زامانلار مابەينىدە توپلانغان غايەت زور فىقھىي مىراسلىرىدىن ئىبارەت بۇ بۈيۈك خەزىنىدىن پايدىلىنىشىدىن ئىبارەتتۇر.

بىز دۇنيا ئىسلام ياشلىرى ئىتتىپاقى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن گەرچە بۇ ئېنسىكلوپېدىيىدە فىقھىي مەزھەپلەرنىڭ بۈگۈنى ۋە ئۆتمۈشىگە ئائىت تارىخىي ۋەقەلەرنى تەسۋىرلەپ ئۆتكەن بولساقمۇ، ئالدىنقى قاتاردىكى مۇسۇلمان ئالىملىرىنىڭ، فىقھىي مەزھەپلەردىكى ئەڭ ئەۋزەل نوقتىلارنى بۈگۈنكى دەۋر مۇسۇلمانلىرىغا ماس كىلىدىغان شەكىلدە توپلاپ چىقىشىنى، ئۇلارنىڭ ئېھتىياجلىرىنى قاندۇرۇشىنى، ئىنسانىيەت ئۈچۈن چىقىرىلغان ھەقىقىي ياخشى ئۈممەت بولۇشى ئۈچۈن بارلىق ئىسلام ئۈممەتلىرىنىڭ ئەقىدە، پىكىر، فىقھىي ۋە ئەخلاقىي جەھەتتىكى بىرلىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرالايدىغان، نۇرغۇن مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبىنى يارا قىلىپ كىلىۋاتقان چېچىلاڭغۇلۇق، تالاش-تارتىش ۋە ئىسلام ئۈممىتىنىڭ ئاساسىنى ئاجىزلاشتۇرىدىغان ئامىللارنىڭ يوق بولۇشى ئۈچۈن ھەممە تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، مۇسۇلمانلارنىڭ ئەگىشىپ مېڭىشىغا لايىق ساغلام ئىسلامىي يۈنۈلۈشتىكى مۇكەممەل بىر مېتودنى رويابقا چىقىرىشنى ئۈمىد قىلىمىز.

بىز بۇ تۆت فىقھىي مەزھەپنى تارىخى تەرتىۋى بويىچە ئوتتۇرىغا قويىمىز ۋە ئۇنىڭغا جەئفەرىي مەزھىپىدىن ئىبارەت سۈننى بولمىغان بىر مەزھەپنى ئىلاۋە قىلىپ ئۆتىمىز. ئۇنىڭدىن كېيىن، ئىسلام دۇنياسىدا كۈچلۈك تەسىرى بولغان ئىككى خىل يۈنۈلۈش بويىچە مەزھەپلەرنى خۇلاسىلەيمىز. ئۇنىڭ بىرى ئىجتىھاد ياكى مەزھەپ مۇتەئەسسىپلىكىدىن يىراق تۇرۇش، يەنە بىرى مەزھەپچىلىك ياكى مۇئەييەن مەزھەپكە ئەگىشىشنىڭ ۋاجىبلىقى.

www.munber.org